

EMLÉKEIM HÁRS ÉVÁRÓL

Szétnyitottam a Martynéktól kapott ócska vaságyat, szétterítettem a hajtásba begyűrődött ágyneműt, levettem a nappali ruhámat, pizzsamát húztam, ráfeküdtem a nyikorgó fém-szerkezetre. Léptékszavar, léptékszavar – dűnnyögtem, amikor oldalra fordultam. Fejem ekkor az íróasztal legalsó fiókjainak magasságába került, lapjának sötét alulnézete eltakarta a behemót ágat-bogot. Elefántcsontszínű és aranyos hullámvonalakkal díszített volt felettem a méretes lámpatest. Pálmalevél-fodrok, kézzel festett kék és rózsaszínű fajszenz-girlandok közé ültetve pislácoltak benne a villanykörték. Ma is kint van a Zsolnay Múzeum állandó kiállításán, a földszinti első teremben. Áttört kerámiatálcák, gömbök, fémbe foglalt golyóbisok. Akkor sem illett a hatalmas csillár a keresztboltozathoz, amit a város legrégebbi házában szoktak megcsodálni. A Káptalan utca 2-ben.

Az íróasztal és a könyvespolc közötti méteres „passzázszban” szoktam aludni. Az utca felől nézve az ablakból nem látszottam, még akkor sem, ha az íróasztali lámpát magam mellé állítottam, hogy olvassak. Barátaim jóindulatúan figyelmeztettek azonban arra, hogy ne nagyon világítsak este, mert ez nem lakóház, nem szálloda. Baj lesz majd, ha megtudják, hogy itt dekkolok. Kezdetben azonban nem volt ekkora kényelemben részem. Az első napokra Pinczehelyi Sanyi, a grafikai restaurátor és menyasszonya, Koppány Mária (Dudi) szereztek nekem egy felfújható gumimatracot. De azt is a kettős ajtó mögé kellett tenni napközben. Ügyfeleink többsége ugyan szempillantás alatt felfogta és értette volna a szükségállapokra utaló jelet, én nem akartam, hogy megsejtsék: a múzeumi munkaszobában húzódom meg éjszakánként. Elég, ha tudja ezt Besenyei Margitka, a ma kilencvenéves gondnok és takarítónő, aki bizony reggel hat körül jött rendet tenni, télen hamarabb, akkor előbb kihamuzta, majd begyújtotta a cserépkályhát. Addigra nekem már szalonképesnek kellett lennem. Irdatlanul hideg volt télen a félig nyitott folyosón lévő WC és a ház egyetlen mosdókagylója. A gumimatraccal nehéz volt együtt elrakni a lepedőt és a takarót, a fehér huzatba bújtatott kispárnát. De boldogultam. Ez a lakhatás nem került pénzbe. Hárs Éva megengedte.

1970. március 20-tól 1982. augusztus 15-ig dolgoztam művészettörténész muzeológusként a Baranya megyei Múzeumok Igazgatóságán, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban. E tizenkét év alatt mindvégig dr. Hárs Éva volt az igazgató. Művészettörténész és közéleti ember, aki egy viszonylag hosszan tartó, izgalmas történelmi korszakon át irányította az időközben egyre differenciáltabbá váló megyei hatókörű szervezetet. A múzeumok funkcióváltásának máig tartó vitái közepette erélyesen irányította a pécsi múzeum művészeti gyűjteményeit, tevékenyen vállalta a Művészettörténelmi Osztály és a formálódó Modern Magyar Képtár muzeológiai és közművelődési szerepének kialakítását. Hárs Éva jóval az én Pécsre kerülésem előtt – már 1955-től – az itteni művészettörténelmi gyűjtemény egyedüli gondozója volt. A néprajzos Dankó Imrét követően 1969-ben lett múzeumigazgató, ami mintegy előjelezte, hogy a hagyománnyal ellentétben ezúttal egy erős „új érdek” érvényesítése is színezi az addigi – a régészet, néprajz, helytörténet meghatározta – intézményi örökséget. 1970-ben Hárs Éva vett fel engem is az akkor már Romváry Ferenc által irányított Művészettörténelmi Osztályra, amely a Zsolnay Múzeum földszintjén a kerámia-raktár és a Helytörténelmi Osztály között rendelkezett két munkaszobával. Hárs Éva munkássága, annak látható és olvasható eredményei határozottan befolyásoltak a szándékom-

ban, hogy – ha egyáltalán bekövetkezhet ez a fordulat – a pécsi múzeumban kezdjem művészettörténeti ténykedésemet.

A pesti Ernst Múzeum földcsuszamlásként emlékezetes, de képzőművészeti vércsereként is emlegethető, a *Fiatal Képzőművészek VI., Stúdió 66* című kiállításának évében, 1966-ban láttuk a siklói vár emeletén a pécsi múzeum képtárának kiállítását. A szó legszorosabb értelmében sokkoló volt az élmény. Olyan műveket mutattak be, melyeknek alkotói közül csak Martyn Ferencről hallottunk, pécsi diáktársaim, Varga Zsuzsa és Pilaszanovich Irén emlegették őt. (Jómagam képet egyébként nemigen ismertem akkor még tőle.) A többiekéről úgyszólván senki nem hallott. De olyan munkákat láttunk, amelyeket akkor magabiztosan soroltunk a legnagyobb kortárs európai és tengerentúli eszményeink mellé, már amennyire erről a hozzánk becsempészett nyugati könyvek és művészeti lapok gyér információi alapján egyáltalán tudhattunk. Martyn Ferenc, Kolbe Mihály, Lantos Ferenc, Bizse János, Erdős János, Simon Béla, Kelle Sándor és mások festményeit az idegen folyóiratokból fogyatékosan megismert Mathieu, Riopelle, a CoBrA csoport, a konstruktivisták alkotómódjához hasonlítottunk. Siklóson talán egy mindannyiunkban ott lévő álmot megvalósulása bővült el bennünket. Megtestesült előttünk valamiféle szabadság, bizonyítékokat láttunk a „másként is lehet” gyakorlatára. Arra, hogy az adott rendszer mellett léteznek más rendszerek is, és hogy ezek nem csapdák, nem ellenségesek és nem egészségtelenek – mint ahogy állították róluk. Az időszak hangulatára jellemző, hogy ekkortájt utasította az elmebetegség dokumentációi közé újra a Csontváry-képeket Bernáth Aurél. De ekkor jelent meg róla Németh Lajos új szellemű munkája is. Itt, Siklóson egy szempillantás alatt határozta el, hogy minden körülmények között igyekszem Pécsre kerülni, a múzeum művészeti gyűjteményéért dolgozni. Ebben a szándékomban már a kezdet kezdetén sokat segített Hárs Éva, Romváry Ferenc és egyetemi évfolyamtársam, barátom, Csenkey Éva, aki 1969-től az akkor már megizmosodott Siklós-Villányi Művésztelep vezetője volt.

Felvillanyozott mindaz, amiről akkor Pécsen, Siklóson, Szigetváron tudomást szerezhettem, láthattam. Mindez a pécsi Janus Pannonius Múzeum érdekerületén történt. Lelkesen levelezni kezdtem Romváry Ferencsel, aki a múzeum Művészettörténeti Osztályának vezetőjét készült átvenni Hárs Évától. Nagyon érdekelt, hogy miképpen tudnék Pécsre kerülni. Biztattak valamennyien, de a múzeumban 1968 körül nem volt állás, amit betölthettem volna, türelmet kértek, én pedig friss diplomával a kezemben Dunapatajon éltem a családommal. A dunapataji Községi Könyvtár egy szál alkalmazottja voltam. Senki előtt nem rejtettem véka alá a tervemet, hogy amint csak lehet, Pécsre fogok menni. Vincze Károly tanácselnökkel igen jó viszonyban voltam, aki mindezt tudomásul vette, de arra kért, hogy ameddig csak tudok, maradjak. Élvezetes munka volt a könyvtároskodás, közben tanítottam az általános iskolában is, másodállásban voltam kollégiumi nevelőtanár, olykor vezettem a művelődési házat, de legfőként: rengeteget olvastam. Családom idegenkedése ellenére döntöttem. Pécsen már nem kellett nekem bemutatni. Jól ismertem, többször jártam ott, elragadónak találtam. Már ismertem a múzeumi kollégákat is, Hárs Évától olvastam is cikkeket. Csenkey Éva évfolyamtársam 1970-ben a Baranyai Alkotótelepek vezetője volt, óriási programot valósított meg, a szimpozion-mozgalom keretei között lendületbe hozva az egész magyar iparművészetet, szobrászatot. Bennem már a hatvanas évek közepe óta élt a gondolat: ha modern művészetekkel szeretnék foglalkozni, akkor azt a pécsi múzeum kötelékében szeretném tenni. Miért? Mert a dunapataji Kodály Művelődési Ház könyvtárosaként Havas Lujza jóvoltából kaptam egy megbízást a Corvina Kiadótól, hogy Rippl-Rónairól írjak egy kis könyvet. Patajon egyébként 1968 és 1970 között képzőművészettel két ízben volt dolgom. Egyszer rendezhettem egy kiállítást Pálffy Gusztáv kecskeméti szobrászművésznek és egyszer egy Faragó József nevű kiskunfélegyházi fafaragónak. És kifestettem persze egy óriási pannóval a művház auláját. (2013 telén tüntették el, annak leromlottsága miatt. Előtte tisztességgel kérdezték tőlem, mi

evvel kapcsolatban a javaslatom. Tüntessék el, mondtam én is.) Pataj történetéből vett képek voltak itt. Szabadidős foglalatosságként, 1969 nyarán jókedvemből jött létre az opus. Éjszakánként Pastyik István – aki akkor a Pataji Múzeumot vezette – bejött zongorázni a művházba, én meg felállványoztam az előcsarnokot, festettem. Ő Rahmanyinovot szeretett játszani, én meg historizáltam a falon a magam Kandinszkijból, Kleeből, Kondorból, Kernstokból és Konkoly Gyulából összegyűrt modoraival. Festettem egy rakás táblaképet is, ezeket elosztogattam. Próbáltam együttműködni a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeummal, amit akkor még csak szerveztek, és Kecskés Péteréknek próbáltam jellegzetes 19. századi pataji parasztházakat, gazdasági épületeket felhajtani. Sikerrel. Lenyűgözött a temető is, ahol egészen sajtóságos, hegedű alakú, fából készített református sírjelek voltak. A Pécsi Műhely-es Szijártó Kálmánnal például begyűjtöttünk a hetvenes évek közepén egy tucat gyönyörű fejfát, és bevittük azokat a Pataji Múzeumba. Többször beszéltem itt úgynevezett „társadalmi temetésen”, az akkori tanácselnök igen hálás volt nekem ezért. Nem tudtam, mit teszek, de még egykori vörös katonát is temettem. Ez, abban a faluban, ahol Szamuely Tibor tizenöt parasztembert felakasztatott, nem volt nyerő döntés.

Ezeket a történeteket, emlékeket aztán már kedves pataji öreg parasztok mesélték Gyimesi úr kocsmájában, ahol honos voltam. Ettük a hírneves pacalpörköltet, ittuk a pálinkát és a sört. Szégyenkeztem, lapítottam. Helyénvalónak gondolom ezt ma is. Akkoriban mindannyian sokat hallgattunk. Foglalkoztatóim – hogy csekélynek tetsző munkateljesítményeim a többi tanácsi alkalmazottal egyenértékűek legyenek – elláttak ebadóval, kutyaoltással, népszámlálással stb. kapcsolatos feladatokkal. Eltelt az idő. A dunapataji könyvtároskodás diszfunkciói valamelyest nyugtalanítottak. De ne legyen elégedetlen, annyit életemben nem olvastam, mint ott. Nyáron a parasztok nem járnak könyvtárba. Napi három-négy olvasó. Sietős öregasszonyok, diákok, és enyém a világ. Mindent elolvastam, és nem is volt rossz az a könyvtár, gyakorlatilag azt vettem meg a vehetőből, amit akartam. És amit akartam, az itt amúgy is hiányzott. Most van ott egy elég jó művészeti kézikönyvtár. Beke László, Eisler János, Györfy Miklós, az egykori évfolyamtársak látogatásai, előadásai, a történész Pastyik Istvánnal folytatott beszélgetések egyre inkább arra intettek, hogy tanult szakmám felé kell fordulnom. A kis önképzőkör, amit pataji tanár kollégáimmal, Schaád Józseffel, Bonifert Domokossal, Juhász Istvánnal, Schramm Karcsonal működtettünk, tőlem elsősorban a művészeti-művelődéstörténeti jártasságot várta el. Nekem pedig fel kellett ismernem, hogy igényeim és szándékaim nem állnak arányban a felkészülésre adott lehetőségekkel, a megújulás formájának és helyének keresése elkerülhetetlen volt a részemről. Budapest? Pécs? Pécestől többet vártam, reméltem, mint Pesttől. Miért? Nem sírok vissza egyetlen elmúlt napot sem, de mostanában igen gyakran eszembe jut a város művelődési életének az a hetvenes évekre értett, néhány igen sűrű éve, amely szerencsésen egybeesett pécsi életem első periódusával. Nem a személyes vonatkozások, hanem a kor és a minősége az érdekes természetesen, amelyek csak keveseket hagytak érintetlenül.

Ennek hátterében már természetesen ott volt Hárs Éva művészettörténész. 1970 januárjában írt Romváry Ferenc Dunapatajra, jelezte, hogy kezd aktuálisná válni az új muzeológus felvétele, utazzak Pécsre, beszéljünk. Január közepén Baján keresztül – busszal, vonattal – érkeztem. Romváry nagyon kedvesen meghívott hozzájuk vacsorára – alhattam is náluk –, és meghívta Hárs Évát meg a férjét, Sarkadi Györgyöt is. Alaposan kikérdeztek, beszélgettek, én pedig lelkesülten vázoltam a magam Pécssett megvalósulandó fél évszázadát. Kati, Romváry felesége és Sárka, a nagynénje pompás vacsorával kínáltak, megismerkedtem a gyerekekkel, Ferivel és Attilával is. Este tízig beszélgettünk, lefekvés előtt még biztatott Romváry, hogy „ebből lesz majd valami...”. Hajnalban kétségekkel telve, nyugtalanul visszautaztam Patajra. Február közepén telefonált, elmondta, hogy márciustól megvan a státusz, de vannak bőséggel részletkérdések is, amelyekről még szólnunk kell. Februárban újra utaztam, Hárs Évával akkor személyesen nem találkoztam, de azt

megtudtam, hogy mennyi lesz a fizetésem, azt is, hogy abból albérletre nem futja, hogy a pataji lakásunkat nem tudjuk feladni, nyugtalanított a döntésem kiváltotta családi hangulat is, amelyben lehetetlennek látszott a pécsi albérlésbe költözés. Megszületett azonban a döntés: hétfőn jövök, szombaton megyek, Hárs Éva megengedte, hogy a múzeumi szobáinkban töltsöm az éjszakákat.

1970-ben kezdtem el dolgozni tehát a pécsi múzeum művészeti gyűjteményében. Azt hiszem – és ahogy a kort felidéző dokumentációkat fellapozom, talán nem megalapozatlanul –, hogy színvonalas, néha kifejezetten elegáns akciókban vehettem részt. Ezek háttérben folyamatosan rátalálok Hárs Éva segítő kezére. Talán megese a szíve rajtam. A mindig magabiztos, lehangoló beszédkészséggel rendelkező Romváry mellett engem bizonyosan igen gyámoltalannak talált. De segített, ahol csak tudott. Láta, hogy valamiféle hatékony munkamegosztást kellene kialakítani a művészettörténeti osztályon, de nem találta a módját. Sokakkal megismertetett. Művészekkel, politikusokkal, tanácsi előljárókkal. Ő mutatta be nekem Hallama Erzsébetet, akire ma is megrendülten emlékszem. A *Dunántúli Napló* kulturális rovatának vezetőjeként biztosította műbírálataim rendszeres megjelenését az újságban. Hárs Éva ajánlott be a laphoz. Írtam ide újonnan felállított szobrokról, írtam kiállításokról és művészekről, műemlékekről. Volt hely rá, szükség volt rá. Élet vett körül. Az expanzió időszaka volt ez Pécsen. A város művészeti életében meghatározó szerepet vállalt az 1957-ben a pécsi múzeum keretén belül létesített Modern Magyar Képtár mint XX. századi önálló közgyűjtemény, elsőként a vidéki Magyarországon. Hárs Éva formálta hosszú időn át. Tartotta a hátát a *Mozgás '70* című kiállításért, amely az akkor túrt és tiltott kategóriába sorolt alkotóknak teremtett fórumot, és elsőként mutatta be múzeumi környezetben az új-avantgárd magyar művészetet. Múzeumigazgatóként eminens szereplője volt a Csontváry-életmű megszerzése (megmentése) nyomán 1973-ban létrejövő Csontváry Múzeumnak. Elképzelhetetlen, hogy a társasházakká átalakított kanonoki épületeket a múzeumigazgató Hárs Éva nélkül sikerülhetett volna múzeumokká változtatni. Ismeretes, hogy a Zsolnay Múzeum tőzsomszédságában Csontváry mellett Victor Vasarely, Martyn Ferenc, Endre Nemes, Schaár Erzsébet és Amerigo Tot gyűjteménye is otthont kapott, mint az is, hogy az ő igazgatói szobájában körvonalazódott az új Modern Magyar Képtár és a Dóm Múzeum gondolata is.

Hárs Éva vitt el Martynékhoz is 1970 tavaszán. Feri bácsi és Klára asszony még a Toldi utcában laktak ekkor (Martyn emléktáblájának avatásakor, 1996-ban ott találkoztam utoljára vele). Igyekeztem befogadni a város mindendíjas főművészenek eligazításait a helyi értelmiségi közösség labirintusában. A művészetről általában és a festészet technikai kérdéseiről mondottakat is, amelyek közül némelyekről akkor még meglehetősen bizonytalan fogalmaink voltak. Az Abstraction-Créationról például. Bennem akkor rengeteg ellenállás volt a „helyi tényezőkkal” szemben. Tapasztalatom róluk semmi, előítéletem annál több. Hárs Éva beajánlott Martynhoz, aztán Kaláris és Feri bácsi maga is gyakran felhívtak magukhoz. Nagyképű, de melankolikus, mindent befogadó fiatalember voltam, talán szerettek. Tájékozatlanságom olykor derűt keltett bennük, rengeteg idegen szót használtam, amikor osztozni kezdtem, ezt is meg lehetett mosolyogni. Néha, ha tovább maradtam, adtak a vacsorájukból. A túrót és zöldhagymát, friss kenyeret falusi ismerőseiktől kapták, ebből kínáltak. A művészet sorsát előviziózó, nagyralátó muzeológiai terveimben viszont ők is találtak érdekes mozzanatokot. A fiatal művészek-művészjelöltek, földalatti vállalkozások pesti és pécsi alakjairól, eseményeiről és szerveződéseiről első kézből tudtam tájékoztatni a város díszpolgárát, nagy művészt. Egyetemista koromban majdnem minden izgalmas eseményen, bulin részt vettem, kiterjedt levelezésem volt az akkor is igaz útját kereső művészvilággal. Hárs Éva, a múzeumigazgató ezt minden biztonnyal értékelt. Személyesen még nem ismertem, de cikkeit olvastam, a bátor és a hatvanas években szokatlan intellektuális alkatú megnyilatkozások Martyn akkori egyetlen szá-

mottevő monográfusa részéről igaz öröömre voltak. Akkor még nem készült el a hatalmas szakmai értékű oeuvre-katalógussal.

Kezdetben kizárólag Hárs Évának köszönhettem, hogy szinte lubickoltam az érdekes feladatok sokaságában. De ő küzdött azért is, hogy kapjunk egy tanácsi lakást, ami két év várakozás után bekövetkezett. Az intenzív szakmai levelezésből, alkalmi, utcai találkozások élményéből, telefonokból nem vonhattam le más következtetést, mint azt, hogy a dolgunkat jól csináljuk. Hogy én is jó helyen vagyok. Sokan irigyeltek azért pesti kollégáim közül, hogy Pécssett, az itteni múzeumban dolgozom. Mert igazán jelentékeny dolgok megteremtésében vehettem részt. Nagyon jól éreztem magam, mondhatom, életfenntartó értékekhez jutottam.

Úgy tűnt számomra, hogy a pesti politikai szigor és kritikus éleslátás helyett itt a megértés, a segítség, a támogatás uralkodik. Van nagyvonalúság és van büszkeség is 1970 körül a városi és megyei hivatalnokokban. Járnak előadásokra, kiállításokra, hangversenyekre. Érdeklí őket az, amiért felelősséget vállaltak. Az egyértelmű politikai szándékok ellenére is tisztelet övezte a gondolkodó értelmiségit, aki könyvet ír, képet fest, és elfogadható, olykor még támogatható is a művelt európai vagy a hagyomány megújításáért fáradozó fenegyerek. Számon vannak tartva, ami persze ellenőrzést is jelent, de a szakmai lehetőség biztosítását is. Ha meg kell testesíteni a modern művészetet, akkor arra igazán jó, elfogadható és támogatható az a Martyn Ferenc, akinek Hárs Évával együtt élenjáró szerepe volt a Modern Magyar Képtár létrehozásában.

Hárs Éva bízott meg avval, hogy a Modern Magyar Képtárat bemutató kötetbe egy sor művészről, alkotásról írhasak. Azt is látta, hogy a múzeum a szakmai-tudományos minősítések, a publikációk terén nemigen jeleskedik, a tudományos munka hatékonysága érdekében javasolta, hogy jelentkezsek aspiránsnak a Tudományos Minősítő Bizottságnál. Bizonyos, hogy felvételemet előkészítette Fülep Ferenc szakosztályi elnöknel, aki a pécsi római kori emlékek kutatója volt. Így aztán három éven át akadémiai ösztöndíjjal dolgozhattam a doktori értekezésemre, és emiatt a múzeumi osztály meggyengült az egyik munkatárs átmeneti távozásával. Romváry Ferenc visszaemlékezés-kötetében egyértelmű rosszallással emlékezik vissza erre a periódusra, majd amikor újra visszakérültem az osztályra, már teljességgel átalakult a korábban barátinak tekinthető kapcsolatunk. A munkamegosztást, a módszereket, szakmai célokat és magatartásokat illetően parázs vitáink voltak, amelyeket Hárs Éva úgy orvosolt, hogy kinevezett az önálló kiállításrendező csoport vezetőjének. A hetvenes évek végétől gyakorlatilag elszakadtam a művészettörténeti gyűjteménytől, de remek kollégákkal a muzeológiai programok gyakorlati megvalósításáról azért gondoskodhattunk. Ennek a kiállításrendező csoportnak a regényes történetében Hárs Éva mindannyiunkért aggódó nevelőnőként szerepel, mert mi tagadás, Pázmány Andrással, Varga Péterrel, Kálmándy Ferencsel, Halász Károllyal és az ott megforduló „szabad művészekkel” elkövettünk némely dévajságokat. Egymás között „Anyunak” hívtuk. Martyn Ferenc megvédett bennünket az igazgatónő rendteremtő szigorától. Gyakran lejött hozzánk, hiszen akkori műhelyünk a sétatéri műteremházának udvarában volt. Nézte, ahogy malacot sütünk, sóletet főzünk, iszogatunk. Hozott olykor egy palack Martinit, maga is kortyolt belőle. Mintha szerette volna hallani bárdolatlan diskurzusainkat, a szemtelenkedéseinket, nyers ítéleteinket. Örvendett, amikor szakmányba gyártottuk neki a Hangyák emlékművét, a sokszorosított grafikai mappákat. Miközben megnyitókat szerveztünk, vitrineket pucoltunk megyeszerte, ládákat gyártottunk a sűrűsödő külföldi kiállításokhoz. Ez az időszak egészen 1982-ig tartott: Hárs Éva jó döntésnek találta, hogy ebben az évben Kristó Gyula történész rektor meghívására elfogadtam a szegedi egyetem katedráját. Hárs Éva fogadott muzeológussá, és tizenkét év után, nyugdíjba vonulása előtt egy évvel ő is bocsátott el a múzeum kötelékéből.